Богдан Бондарчук
Інститут вищої освіти НАПН України

КРИТИКА ІДЕЙ РОСІЙСЬКОЇ ФОРМАЛЬНОЇ ШКОЛИ: МЕЖІ ПРИЙНЯТНОСТІ

Bohdan Bondarchuk
Institute of Higher Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine

CRITICISM OF THE IDEAS OF THE RUSSIAN FORMAL SCHOOL: THE LIMITS OF ADMISSIBILITY

Modern understanding of the topicality of the ideas of the Russian formal school requires an understanding of admissibility to criticize its ideas in later philosophical concepts. An important experience of the critical development of the ideas of a formal school is presented by the French philosopher Julia Kristeva: this experience combines the perception of the general mood of the formal school to the revolutionary development of the language due to its unusual application and critique of the methods to which this school appeals. This critique is built up, to a large extent, on the basis of the principles of the philosophy of structuralism (in the version of post-structuralism). Not only the controversy of structuralism with its ideological predecessor – the formal school – is important, but also the involvement of other philosophical approaches to the problem of the language formalization.
Keywords: Russian formal school, structuralism, post-structuralism, poetics, language, discourse.

Сучасне розуміння актуальності ідей російської формальної школи потребує, передусім, розуміння доречності критики її ідей у більш пізніх філософських концепціях. Важливий досвід критичного розвитку ідей формальної школи подає французька філософиня Юлія Крістєва: у цьому досвіді поєднано сприйняття загальної налаштованості формальної школи на революційний розвиток мови завдяки нетиповому її вживанню і критика тих методів, до яких ця школа звертається. Ця критика вибудовується, значною мірою, на основі принципів філософії структуралізму (у версії постструктуралізму). Водночас, йдеться не лише про полеміку структуралізму зі своєю ідейною предтечею – формальною школою, але й про залучення іншого ідейного джерела для такої критики – філософії дискурсивних практик французького філософа Мішеля Фуко.

Таким чином, на основі порівняльного аналізу та застосування окремих герменевтичних прийомів у цій статті ми спробуємо простежити основну логіку критики формальної школи з позицій сема налізу Юлії Крістєвої, а також попередньо визначити межі застосовності формальної школи до аналізу поетичної мови.

Якщо структуралісти, такі як французький філософ Клод Леві-Строс[1], цікавилися формальними, а точніше структурними характеристиками культури загалом, то саме Мішель Фуко був одним з перших, хто надав пріоритетного значення саме дискурсивним практикам, розглядаючи їх як практики, які фактично реалізують владні відносини у суспільстві: «перетворюючи історичний аналіз на дискурс безперервності, а людську свідомість – на первісний суб'єкт усякого становлення та всякої практики, ми маємо справу з двома сторонами однієї й тієї самої системи думок. Час у ній осмислюється в термінах усеохопленості, а перевороти завжди є не чим іншим, як зростанням свідомості»[2]. Ось як про це пише також український філософ Михайло Бойченко: «Тією мірою, якою дискурсивні практики регулюють поведінку людей, можна говорити про їхню владу. Ця влада певною мірою абсолютна – люди не можуть успішно здійснювати свою соціальну поведінку,

[1] Леви-Стросс, К.(2001) *Структурная антропология*. Москва: Эксмо-Пресс.
[2] Фуко, М. (2003) *Археологія знання*. Київ: Вид-во Соломії Павличко «*Основи*», 21-22.

не використовуючи той або інший вид дискурсивних практик»[1]. Важливим є визначення цим автором рамок соціального впливу дискурсивних практик, а отже і рамок впливу мови. Адже для більшості структуралістів таких рамок взагалі не існує – для них мова тотожна культурі, адже у мові віддзеркалюється уся культура, а культура відтворюється завдяки мові. Ще більш специфічно постструктуралісти, такі як Крістєва та французький філософ Жак Деріда, визначають культуру вже не як мову, а як текст. І хоча значення терміну «текст» у них є набагато ширшим за мовні тексти, однак лекалом розуміння усіх текстів залишається для них природна мова.

Отже, Бойченко пропонує вирізняти чотири обмеження влади дискурсивних практик: технічне (вимога використання у дискурсі вторинної знакової системи), ціннісне (не всі цінності мають дискурсивний вираз), обмеження дії одних дискурсивних практик дією інших та антропологічні обмеження дискурсивних практик. Для наших дослідницьких цілей особливо важливим є третій зі згаданих різновид обмеження дискурсивних практик – їхнє взаємне обмеження: «Кожна дискурсивна практика всевладна сама у своїй царині. Варто все ж зазначити, що вже сам Фуко стверджував, що одна дискурсивна практика у її соціальному використанні може обмежувати іншу, а отже й обмежувати дію її влади. Прикладами таких обмежень можуть бути дисциплінарні форми організації пізнання, а також усі соціальні інститути. Нарешті, те, що Ніклас Луман називає соціальними системами, задає рамкові обмеження використання дискурсивних практик. Такі соціальні системи створені самими людьми, а тому можуть розглядатися як внутрішні рамкові умови здійснення дискурсивних практик»[2]. У світлі цих визначень буде краще зрозумілою критика, яку здійснює Крістєва щодо формальної школи.

Та версія критики російського формалізму, яку розвиває Крістєва, складається з двох основних тем, які постають як два проекти – проект, який полягає у руйнуванні вже відомої поетики, та проект створення нової, революції поетичної мови. Якраз другий проект за своїм завданням найбільше перегукується із програмою самих формалістів, однак саме те, як Крістєва здійснює критику поетику прояснює, що багато у чому вона йде до цієї мети зовсім іншим шляхом. Адже якщо російські формалісти наголошували на свідомих пошуках нової мови, нових методів поетичної творчості та опису нових поетичних експериментів, то Крістєва зацікавлена більше у аналізі повсякденних стихійних означувальних практик, які здійснюють не поети, а звичайні люди. Тут більше впливу французької традиції, і зокрема Мішеля Фуко. Ці повсякденні мовні практики постають як «резолюції кінцевого проблиску ідеологічної та політичної трансформації сюжету самого по собі, що слугує гарантом дійсної причини видимого порядку (l'ordre)»[3].

Втім, Крістєва критикує не ту поетику, до якої всі звикли, тобто не те її визначення, яке дає, зокрема, Роман Якобсон, а власне, вужче. потрібно уточнити, що на увазі мається не класичне визначення поетики Р. Якобсоном як частини лінгвістики, а поняття більш вузьке. Для Якобсона поетика має справу з поетичною мовою, вирізняючи її від мови непоетичної завдяки чіткому критерію: «Селекція (вибір) здійснюється на основі еквівалентності, подібності та відмінності, синонімії та антонімії; комбінація – побудова пропозиції – ґрунтується на суміжності. Поетична функція проектує принцип еквівалентності з осі селекції на вісь комбінації. Еквівалентність стає конституюючим моментом в послідовності»[4]. Натомість Крістєва бачить змістову розбіжність між предметом лінгвістики і поетики, для неї формалізм як поетика, все ще залишаєтся дискурсом, що не володіє власним предметом або має справу з невизначеним предметом, оскільки «літературний об'єкт» зник під вагою «категорій мови», яка являє собою науковий об'єкт, який не має нічого спільного з літературою – особливим засобом означування[5]. Таким чином, поетика у баченні Крістєвої є дискурсом, обмеженим у часі та просторі, і більше того – дискурсом саме російської формальної школи. Тут зникає реальний об'єкт мови, але навпаки – мова витворює свій власний

[1] Бойченко, М. (2018) Влада дискурсивних практик: *Дискурс в умовах мінливості соціокультурного простору*: *матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю до 95-річчя Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (20-21 квітня 2018 р.).* Мелітополь: Видавництво МДПУ імені Богдана Хмельницького, 24.

[2] Там само, 25.

[3] Syvain, S. (2007). *Georges Bataille, à l'extrémite fuyante de la poésie*. Edition Rodopi B. V.,Amsterdam-NewYork, 23.

[4] Якобсон, Р. О. (1975). *Лингвистика и поэтика*. В: *Структурализм «за» и «против»*. Москва, 206.

[5] Кристева, Ю. (2004). Разрушение поэтики. *Избранные труды: Разрушение поэтики*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 8.

об'єкт. Цей дискурс займається методологічними побудовами, він не є навіть художнім твором, хоча й претендує на це, але по суті є створенням описових моделей щодо художнього твору Але тоді цей дискурс не є повсякденним, фактично це метадискурс, дискурс металітературний. Але ця критика тоді не стосується більш сучасних версій формалізму, а також за його полем критики залишається генеративна поетика.

Крістєва висуває щонайменше три критичних зауваження щодо тієї поетики, яку вона вбачає у діяльності представників формального підходу. Передусім, такій поетиці вона закидає «аутодискурсивність», тобто припущення розгляду самого об'єкту дослідження як «непрозорої структури»[1]. Далі, Крістєва визнає таку поетику практично непридатною, адже формалізм тоді постає як аксіоматична система, яка об'єднує пусті знаки, які не мають конкретного змісту («алгебраїчні букви»)[2]. Нарешті, поетика формалістів, на думку Крістєвої, постає критично залежною від процесу репрезентації, який насправді підміняє реальний об'єкт – літературу як таку[3]. У зв'язку з цим Крістєва розробляє власний теоретичний проект «руйнування поетики» на основі семаналізу, тобто семіотичного аналізу. Головною метою цього проекту є руйнація безпредметного дискурсу. Якщо поетична мова є жест (у цьому збіг із формалістами), то цей жест не має бути принципово безпредметним, натомість Крістєва бачить його як індивідуальний жест, у якому руйнування наявних правил мови водночас є утвердженням нових її правил. Таким чином Крістєва ставить за мету відновити, «регенерувати» матеріальність мови – на противагу втраті такої матеріальності формалістами.

До якої міри можна руйнувати мову, не втрачаючи саму мову? А з іншого боку, до якої міри варто руйнувати мову, щоби повернути їй її матеріальність, позбуваючись тавтологічності? Чи шляхом творення нових слів, чи введенням окремих нових мовних правил, чи лише завдяки руйнуванню самої граматики та інших основ мови?

Крістєва йде від поверхні аналізу знаків мови до глибин аналізу функцій мови[4], і вбачає рятівний вихід у функціонуванні інтертексту, тобто взаємних відсилань між текстами. За рахунок цього множина висловлювань набуває цілісності, яка виходить за межі окремого тексту, а тому зміни у тексті до певної межі виявляються не настільки критичними, якби вони залежали лише від його внутрішньої зв'язності. Тепер уже не текст, а інтертекст постає як певна єдність.

Однак, такий підхід призводить навіть до можливості більш радикального руйнування мови, аніж припускають формалісти: у них все ж утверджується семантико-синтаксична єдність – наприклад, у Виктора Шкловського[5]. Тоді як Крістєва вбачає можливим розривати цю єдність і бачить тут не лише різні предмети для дослідження, але й вбачає необхідгність у застосуванні різних методологій дослідження у кожному випадку. Тоді як навіть Якобсон все ж схильний говорити про єдність фонологічних та граматичних досліджень, роблячи виняток для досліджень семіотичних[6]. Введення метамови, втім, рано чи пізно мало призвести до осмислення можливості подальшої реконструкції мови і припущення Крістєвої є цілком логічним. Однак, наскільки воно прийнятне з точки зору канонів і цілей формальної школи? Нам видається, що для неї все ж важливим залишається художній стиль, тоді як суто філософський аналітичний підхід, який вбиває «душу» художнього твору в процесі його аналізу, виявляється для формальної школи цілком неприйнятним. Функціональність мови у Крістєвої через інтертекстуальність виявляється загроженою позамовною функціональністю. Те, від чого формалісти намагалися рішуче відійти, навіть ціною «матеріальності» мови, для Крістєвої виявляється все ж надто важливим. Формалісти бережуть мову – адже з неї має народитися

[1] Кристева, Ю. (2004). Разрушение поэтики. *Избранные труды: Разрушение поэтики*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 23.
[2] Кристева, Ю. (2004). Исследования по семанализу. *Избранные труды: Разрушение поэтики*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 81.
[3] Кристева, Ю. (2004). Разрушение поэтики. *Избранные труды: Разрушение поэтики*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 23.
[4] Кристева, Ю. (2004). Исследования по семанализу. *Избранные труды: Разрушение поэтики*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 98.
[5] Шкловский, В. (1990) Искусство как прием: *Гамбургский счет*. Москва, 58-72.
[6] Якобсон, Р. О. (2011) *Формальная школа и современное русское литературоведение*. Москва: Языки славянских культур, 7.

новий світ. Натомість Крістєва розглядає мову лише як складову більш широкого соціального інтертексту, а тому легше жертвує мовними цінностями.

Те, у чому Крістєва дорікає формалістів, значною мірою можна закидати і її концепції: це – також відрив від реальності, але вже іншого роду. Як формалісти, так і Крістєва відчувають себе володарями мови, однак не варто нехтувати застереженням Мішеля Фуко: «…якщо людина сама не є володарем, то представляє владу всередині механізму, де, у свою чергу, виступає тільки ланкою. Люди завжди бувають певному мірою керівниками і, водночас, керованими»[1]. От якраз керованість і втрачає нерідко кожен дослідник мови, не завжди відстежуючи власну залежність від мови.

З одного боку, наприклад, Крістєва критикує генеративну граматику Чомськи: «генеративна граматика… подає як синтаксичну структуру те, що є семантикою»[2]. Але тут же надає статусу генератора самому мовцю як джерелу інтерпретацій, тобто мовних комбінацій: «оповідь, поліфонічний роман, який водить поетичний вибух у кожний конститутивний вузол (un noeud constitutif) історії, у той же час дошукується до суті логічних відношень, що поєднують кожен споріднений елемент з семіотичним ритмом»[3]. З одного боку, революційний характер мовотворчості – спільна тема багатьох дослідників мови, не лише формалістів і Крістєвої. З іншого, мовна революція не може бути індивідуальною справою – навіть для геніїв. Тоді як у Крістєвої мовиними «генераторами» постають мало не усі носії мови. Це створює ризики перетворення мови на множину індивідуальних «пташиних мов», коли значно перевищуються творчі повноваження людини щодо мови.

З іншого боку, не можна не підтримати критику Крістєвої щодо недоречності формування метамови, до чого звертаються більш пізні представники формальної школи. Крістєва справедливо вбачає небезпечний «апріоризм» метамови щодо оповіді, тобто втрату предметності[4]. У такому разі, на відміну від класичних формалістів, більш пізні виходять на ту позицію, коли літературний дискурс стає вторинним щодо теоретичного, а сама література взагалі відсовується на третій план[5]. Ця критика, передусім, є справедливою щодо спроб редукції тексту до його тем.

Олександр Жолковський та Юрій Щеглов пропонують формалізувати текст до його тем, які дадуть нібито змогу досягати рівня метамови, коли будь-який смисл набуде досконалої перекладності на будь-яку мову: «якщо у лінгвістиці до словника включаються слова та готові вирази (фразеологізми), то поетиці потрібен словник дійсності, тобто набір усіх предметів та явищ навколишнього середовища»[6]. На думку української дослідниці Наталії Узунової, ця версія розвитку ідей формальної школи, яку пропонують Жолкоський та Щеглов, базується на переконанні у досяжності створення «словника дійсності»: ««Словник дійсності» формується на основі універсального для заданого середовища загального словника мови, що знаходиться у використанні»[7]. Це у чомусь нагадує як ідеї «Логіко-філософського трактату» Людвіга Вітгенштейна[8], так і ідеї генеративної граматики Ноама Чомськи[9]. Втім, саме надмірне узагальнення, претензії на універсальність завжди призводять до ризику втрати смислу тексту, який стає надто абстрактним. Можна зауважити, що класичні формалісти уникали таких надзавдань, однак, можливо, саме тому значно поповнили і розширили «словник дійсності» за рахунок тих предметів, які вперше знайшли реальність у їхніх художніх творах.

Узунова звертає увагу на недоречність спрощеного розуміння виражальних властивостей мови, яке допускають Жолковський та Щеглов: «недолік у міркуваннях Жолковського та Щеглова відносно прийомів виразності полягає у тому, що з одного боку, коли мова йде про виключно

---

[1] Фуко, М. (2003). *Археологія знання*. Київ: Вид-во Соломії Павличко Основи, 99.
[2] Крістєва, Ю. (2004). *Полілог*. Київ: Юніверс, 256.
[3] Kristeva, J. (1974). *La revolution du langage poetique. L'avant-garde a la fin du XIX siècle, Lautreamon et Mallarme*. Paris: Editions du Seuil, 615.
[4] Кристева, Ю. (2004). Исследования по семанализу: *Избранные труды: Разрушение поэтики*. Москва: Российская политическая энциклопедия, 190.
[5] Там само, 227.
[6] Жолковский, А. К., Щеглов, Ю. К. (1976). *Математика и искусство (поэтика выразительности)*. Москва: Знание, 28.
[7] Узунова, Н. (2017). Перспективи генеративної поетики: актуалізація проблеми метамови та метаопераціональності у контексті поетики виразності А. К. Жолковського та Ю. К. Щеглова. *Університетська кафедра, 6*, 36.
[8] Витгенштейн, Л. (2017). *Логико-философский трактат*. Москва : Канон+.
[9] Chomsky, N. (2001). *New Horizons in the Study of Language and Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

виразні функції та орієнтації на досягнення деякого ефекту виразності, на увазі мається фактура реального тексту, але не описові властивості прийомів виразності. Відповідно, з іншого боку, – коли підкреслюється, що вони формулюються для зручності опису, не представляється можливим їх художня наповненість. Тобто між даними властивостями прийомів виразності варто було б провести дистинкцію та розглядати у різних площинах. Особливо це стає суттєвим, коли мова заходить про їх, подібно темі, метамовну (хоча ми б сказали – метаопераційну) специфіку, що потребує абстрагування від реального тексту на користь модельного, позахудожнього фіксування операцій. Це ж зауваження буде доцільним і у деяких випадках взаємозалежності теми та прийомів виразності, які мисляться Жолковським і Щегловим у єдиній площині, хоча, з нашої точки зору, повинні створювати ієрархію, що має різні відношення до реального тексту»[1]. Причиною такої аберації у метамову ми вбачаємо у все тому ж змішуванні буденної та поетичної мови – тому, що було немислимим для класичного формалізму.

Отже, слід все ж визнати виправданим роздвоєння мови на звичайну, «расхожую», та творчу, художню – мову поетів і письменників. Проте не можна не помітити особливий наголос на онтологічному розрізненні цих мов у змістовому підході, особливо в Гайдеґеровій концепції. У полеміці з позицією Мартіна Гайдеґера була написана робота Романа Якобсона «Що таке поезія?». За свідченням Гюнтера Вольфарта, Гайдеґер наголошував на особливому статусі поетичної мови, на її особливій якості бути прихистком буття[2]. Поет нібито вступає у безпосередній контакт, мовчазну комунікацію з самим буттям. За таким станом справ, який передбачає сакралізацію поетичної мови, Якобсон мав бачити передусім реалізацію принципу тотожності між словом і буттям, виразом певного стану дійсності, репрезентацію найвищого рівня, найвищу форму пізнання. Щодо оцінки такого підходу до розуміння мови загалом для Якобсона Гайдеґеровий підхід розвивав звичайні положення про те, що мова розкриває світ, уможливлює його пізнання на підставі тотожності. Однак для поетичного слова таке положення речей неприйнятне, оскільки поезія у своїх метафорах та інших прийомах поєднує непоєднуване, змушуючи засумніватись у самих речах. Отже, поет працює з відмінністю, а не з тотожністю. Його завданням є зміна стану справ, динамізація мови, творча деформація усталених зв'язків між мовою і світом. Це досягається за рахунок того, що поет відвертається від світу заради самої мови: «Поетичне присутнє, коли слово відчувається як слово, а не лише як уявлення об'єкта, яке воно означує, чи як викид емоції, коли слова та їхня композиція, їхнє значення, їхня зовнішня та внутрішня форма набуває ваги та цінності безпосередньо, замість того, щоб байдуже стосуватись реальності»[3]. Тут не можна не побачити продовження міркувань навколо принципу очуднення у Шкловського, але для Якобсона все виглядає ще більш концептуально, якщо побачити, з яким захватом він сприймав ідеї феноменології Едмунда Гусерля щодо створення універсальної граматики у «Логічних дослідженнях», розглядаючи німецького філософа як одного з фундаторів семіотики поряд з Пірсом, Ламбертом і Больцано[4]. У поетичній діяльності мова постає у повноті своєї самості як феномен. Однак феномен мови – це ефект системного знакового динамізму, що заснований на відмінності. Звідси випливає, що поет – це майстер буттєвих ефектів – «як нібито», «неначе» тощо. Фіктивність, притаманна літературі і вкорінена у відмінність, не означає хибності, а скоріше те, що питання про істинність чи хибність не можна поставити, оскільки ми просто переживаємо мовні ефекти як реальні, постійно тримаючи перед собою план вигадки. У цьому далекосяжна іронія літературної і поетичної діяльності: іти за нонсенсом. Проте його не слід плутати з відсутністю сенсу. Нонсенс є начерком сенсу, виконаним різноманітними знаковими опозиціями (відмінностями): фонетичними, морфологічними тощо. І тут не можна не згадати творчість Володимира Проппа[5], який поряд з Романом Якобсоном вивів структуралізм на висоти загальної методології пізнання культури через запропоновану ним теорію наративу, яка мала великі і плідні наслідки для становлення семіотики.

---

[1] Жолковский, А. К., Щеглов, Ю. К. (1976). *Математика и искусство (поэтика выразительности)*. Москва: Знание, 33.

[2] Вольфарт, Г. (2008). Мартин Гайдеґер В: *Класики філософії мови від Платона до Ноама Хомського*. Київ: Курс, 416.

[3] Якобсон, Р. О. (2011). *Формальная школа и современное русское литературоведение*. Москва: Языки славянских культур, 118.

[4] Якобсон, Р. (1991). Несколько заметок о Пирсе, первопроходце науки о языке: *Язык и бессознательное (работы разных лет)*. М.: Гнозис, 162-170.

[5] Пропп, В. (1998). *Морфология <волшебной> сказки. Исторические корни волшебной сказки*. Москва: Лабиринт.

Якщо Якобсон у своєму проекті фонології вивів аналіз мови на досенсову інфраструктуру фонемних опозицій, то Пропп відкриває функціональні опозиції, які керують наративом, що вже не належить тільки сфері літератури. Наративність стає головною ознакою культури. Культура виявляється пронизаною на всіх рівнях мовними опозиціями, знаковими відмінностями.

Таким чином, для з'ясування філософських підстав критики ідей російської формальної школи варто звертатися до аналізу текстів представників перехідної ланки від формальної школи до структуралізму – передусім Якова Проппа та Романа Якобсона. Ключовим моментом втрати критикою своєї підставовості виявляється розрив з живою мовою, який був неможливим для формалістів, але виявляється припустимим для багатьох їхніх критиків.

References:

1. Boichenko, M. (2018). Vlada dyskursyvnykh praktyk [The power of discursive practices]: *Dyskurs v umovakh minlyvosti sotsiokulturnoho prostoru: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu do 95-richchia Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho (20-21 kvitnia 2018 r.) / za zah. red. d. filos. n., prof. R. Oleksenka*. [Discourse in the Context of the Variability of the Socio-Cultural Space: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation to the 95th Anniversary of the Melitopol State Pedagogical University named after Bogdan Khmelnytsky (Melitopol, April 20-21, 2018)]. Melitopol: Vydavnytstvo MDPU imeni Bohdana Khmelnytskoho, 24-25. [in Ukrainian].
2. Vitgenshtejn, L. (2017). *Logiko-filosofskij traktat* [Logical-philosophical treatise]. Moscow : Kanon+. [in Russian].
3. Volfart, H. (2008). *Martyn Haideger Klasyky filosofii movy vid Platona do Noama Khomskoho* [Classics of the philosophy of language from Plato to Noam Chomsky]. Kyiv: Kurs. [in Ukrainian].
4. Gumbol'dt, V. F. (2000). O razlichii stroenija chelovecheskih jazykov i ego vlijanii na duhovnoe razvitie chelovechestva [About the difference in the structure of human languages and its influence on the spiritual development of mankind]. *Izbrannye trudy po jazykoznaniju* [Selected works on linguistics]. Moscow: Progress, 37-301. [in Russian].
5. Zholkovskij, A. K., Shheglov, Ju. K. (1976). *Matematika i iskusstvo (pojetika vyrazitel'nosti)* [Mathematics and art (poetics of expressiveness)]. Moscow: Znanie. [in Russian].
6. Kristeva, Ju. (2004). Issledovanija po semanalizu [Research on semantic analysis]. *Izbrannye trudy: Razrushenie pojetiki* [Selected Works: The Destruction of Poetry]. Moscow: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija, 31-395.
7. Kristieva, Yu. (2004). *Poliloh* [Polylogue]. Kyiv: Yunivers. [in Ukrainian].
8. Kristeva, Ju. (2004). Razrushenie pojetiki [Destruction of poetics]. *Izbrannye trudy: Razrushenie pojetiki* [Selected Works: The Destruction of Poetry]. Moscow: Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija, 5-31. [in Russian].
9. Levi-Stross, K.(2001). *Strukturnaja antropologija* [Anthropologie structurale]. Moscow: Infra. [in Russian].
10. Propp, V. (1998). *Morfologija <volshebnoj> skazki. Istoricheskie korni volshebnoj skazki.* [Morphology of fairy tales. Historical roots of the fairy tale]. Moscow: Labirint. [in Russian].
11. Uzunova, N. (2017). Perspektyvy heneratyvnoi poetyky: aktualizatsiia problemy metamovy ta metaoperatsionalnosti u konteksti poetyky vyraznosti A. K. Zholkovskoho ta Yu. K. Shchehlova [Perspectives of generative poetics: actualization of the problem of metamorphism and meta-operational in the context of expressive poetics by AK Zholkovsky and Yu. K. Shcheglov]. *Universytetska kafedra* [University Chair], *6*, 29-42. [in Ukrainian].
12. Fuko, M. (2003). *Arkheolohiia znannia* [Archeology of knowledge]. Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko Osnovy. [in Ukrainian].
13. Shklovskij, V. (1990). *Iskusstvo kak priem Gamburgskij schet* [Hamburg account]. Moscow: Sovetskij pisatel', 58-72. [in Russian].
14. Jakobson, R. O. (1975). *Lingvistika i pojetika. Strukturalizm "za" i "protiv"* [Structuralism "for" and "against"]. Moscow: Progress, 193-230. [in Russian].
15. Jakobson, R. (1991). Neskol'ko zametok o Pirse, pervoprohodce nauki o jazyke [A few notes about Pierce, the pioneer of the science of language]. *Jazyk i bessoznatel'noe (raboty raznyh let)* [Language and unconscious (work of different years)]. Moscow: Izdatel'stvo «Gnozis», s.162-170. [in Russian].
16. Jakobson R. O. (2011). *Formal'naja shkola i sovremennoe russkoe literaturovedenie* [Formal school and contemporary Russian literary studies]. Moscow: Jazyki slavjanskih kul'tur. [in Russian].
17. Jakobson, R. (1991). Chto takoe pojezija? [What is poetry?]. *Jazyk i bessoznatel'noe (raboty raznyh let)* [Language and unconscious (work of different years)]. Moscow: Izdatel'stvo «Gnozis», 106-125. [in Russian].
18. Chomsky, N. (2001). *New Horizons in the Study of Language and Mind.* Cambridge: Cambridge University Press. [In English].
19. Kristeva, J. (1974). *La revolution du langage poetique. L'avant-garde a la fin du XIX siècle, Lautreamon et Mallarme*. Paris: Editions du Seuil. [In English]
20. Syvain, S. (2007). *Georges Bataille, à l'extrémite fuyante de la poésie.* Amsterdam-NewYork: Rodopi B. V. [In English].